

XO‘JA NAZAR HUVAYDONING "ROHATI DIL" DOSTONI

*Dexqonova Moxira G‘ayratjon qizi**Farg‘ona davlat universiteti Filologiya**fakulteti o‘zbek tili yo‘nalishi 3-kurs talabasi***Annotatsiya**

Ushbu ilmiy maqola XVIII asr Markaziy Osiyo adabiyotining yirik vakili, so‘fiy shoir Xo‘ja Nazar Huvaydoning "Rohati dil" dostoni badiiy va g‘oyaviy xususiyatlarini tadqiq qilishga bag‘ishlangan. Maqolada shoirning hayoti va ijodiy muhiti, dostonning strukturaviy tuzilishi, syujet arki hamda badiiy shakli atroflicha ko‘rib chiqiladi. "Rohati dil" dostonidagi so‘fiylik falsafasi, ilohiy va insoniy muhabbat tushunchalari, gumanistik g‘oyalar tahlil qilinib, asarning Markaziy Osiyo adabiyoti xazinasidagi o‘rni va ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, asarning til va uslub mahorati, qo‘lyozma an‘analari, nashrlari va asrlar davomidagi tanqidiy qabul qilinishi masalalari ham yoritiladi. Maqola dostonning abadiy merosi va adabiyotimizga qo‘shgan hissasi haqidagi xulosalar bilan yakunlanadi.

Kalit so‘zlar: Xo‘ja Nazar Huvaydo, Rohati dil, so‘fiyona she‘riyat, doston, axloqiy-didaktik, Markaziy Osiyo adabiyoti, qo‘lyozma, adabiy meros.

Abstract

This scholarly article explores the artistic and ideological features of "Rohati dil," an epic poem by the Sufi poet Khoja Nazar Huvaydo, a prominent figure in 18th-century Central Asian literature. The article thoroughly examines the poet's life and creative environment, the structural composition, plot arc, and artistic form of the poem. It deeply analyzes Sufi philosophy, divine and human love concepts, and humanistic ideas within "Rohati dil," revealing the work's place and significance in the treasury of Central Asian literature. Furthermore, issues such as the poem's linguistic and stylistic mastery, manuscript traditions, publications, and critical reception over centuries are illuminated. The article concludes with findings on the poem's enduring legacy and its contribution to literature.

Keywords: Khoja Nazar Huvaydo, Rohati dil, sufi poetry, epic poem, moral-didactic, Central Asian literature, manuscript, literary heritage.

Аннотация

Данная научная статья посвящена исследованию художественных и идейных особенностей поэмы "Рохати дил" суфийского поэта Ходжи Назара Хувайдо, видного представителя центральноазиатской литературы XVIII века. В статье подробно рассматриваются жизнь и творческая среда поэта, структурное построение, сюжетная арка и художественная форма поэмы. Глубоко анализируются суфийская философия, концепции божественной и человеческой

любви, а также гуманистические идеи в поэме "Рохати дил", раскрывая место и значение произведения в сокровищнице центральноазиатской литературы. Кроме того, освещаются вопросы языкового и стилистического мастерства произведения, рукописных традиций, публикаций и критического восприятия на протяжении веков. Статья завершается выводами о вечном наследии поэмы и ее вкладе в нашу литературу.

Ключевые слова: Ходжа Назар Хувайдо, Рохати дил, суфийская поэзия, поэма, морально-дидактический, Центральноазиатская литература, рукопись, литературное наследие.

Kirish

XVIII asr Markaziy Osiyo adabiyoti tarixida Xo‘ja Nazar Huvaydo o‘zining teran falsafiy qarashlari va yuksak badiiy mahorati bilan alohida o‘rin tutadi. Uning ijodiy merosi, xususan, "Rohati dil" dostoni nafaqat o‘z davrining ijtimoiy-madaniy va ma‘naviy qiyofasini aks ettirgan, balki keyingi avlodlar uchun ham yuksak axloqiy va ma‘rifiy namuna bo‘lib xizmat qilgan. Huvaydo so‘fiy she‘riyatining yetuk vakili sifatida o‘z asarlarida inson kamoloti, ma‘naviy poklanish va ilohiy haqiqatlarga erishish yo‘llarini teran mushohadalar bilan ifodalagan. "Rohati dil" dostoni shoirning g‘oyaviy va badiiy olamining eng yorqin ko‘rinishlaridan biri bo‘lib, unda so‘fiylik ta‘limotining asosiy qoidalari hikoyat va rivoyatlar orqali umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘un tarzda bayon etilgan. Ushbu maqola Xo‘ja Nazar Huvaydoning "Rohati dil" dostonini har tomonlama tahlil etish, uning strukturaviy, mavzuviy va badiiy xususiyatlarini ochib berish, shuningdek, asarning adabiy jarayondagi o‘rni va ahamiyatini belgilashni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Xo‘ja Nazar Huvaydo, asl ismi Xo‘janazar G‘oyibnazar o‘g‘li bo‘lib, "Huvaydo" taxallusi ostida ijod qilgan, so‘fiy adabiyotining ko‘zga ko‘ringan namoyandalaridan biridir. Uning hayot yo‘li va ijodiga oid ma‘lumotlar turli manbalarda o‘ziga xos tarzda keltiriladi. Ba‘zi manbalarga ko‘ra, u 1704 yilda O‘shda tug‘ilib, 1780 yoki 1781 yillarda Farg‘ona viloyatining Chimyon qishlog‘ida vafot etgan. Boshqa manbalarda esa, xususan, Huvaydoning "Rohati dil" dostonida uning nasl-nasabi o‘shiy ekanligi, ammo Chimyonda tug‘ilganligi qayd etilgan, bu esa tug‘ilgan joyi borasidagi munozaralarni keltirib chiqaradi. Uning otasi G‘oyibnazar so‘fi Koshg‘arlik Ofoqxo‘ja eshonning izdoshlaridan bo‘lib, Chimyon qishlog‘ida masjid va xonaqohlar qurdirib, o‘zi eshonlik qilgan. Bu holat Huvaydoning bolaligidan so‘fiyona muhitda ulg‘ayganini ko‘rsatadi. Huvaydo Qo‘qon madrasalarida tahsil olganligi aytilsa-da, ayrim tadqiqotchilar ushbu ma‘lumotning hujjatli dalillarga asoslanmaganligini ta‘kidlaydilar. Biroq, uning Chimyon qishlog‘ida maktab ochib, ko‘p yillar muallimlik

qilgani, shuningdek, etikdoʻzlik kasbi bilan shugʻullangani haqidagi maʼlumotlar mavjud.

Huvaydo ijodida Yassaviy va Navoiy kabi buyuk shoirlarning taʼsiri seziladi. U deyarli barcha mumtoz sheʼriy janrlarda asarlar yaratgan. Uning devoni vafotidan soʻng nabiralari tomonidan tuzilgan boʻlib, unda 351 gʻazal, 28 ruboiy, 41 qitʼa hamda "Rohati dil" axloqiy dostoni va "Ibrohim Adham" diniy dostoni kabi asarlar jamlangan. Huvaydoning sheʼriyati koʻpincha soʻfiy tushunchalarini, dunyoviy istaklarni jilovlashni, kamtarlikni targʻib qilishni va maʼnaviy sadoqat orqali abadiy baxtga erishishni oʻz ichiga oladi. Uning asarlari chuqur mazmuni va nafis uslubi bilan ajralib turib, oʻziga xos adabiy maktabni shakllantirgan.

"Rohati dil" dostoni Huvaydo ijodining markaziy oʻrinlaridan birini egallaydi. U diniy-maʼrifiy xarakterga ega boʻlib, umuminsoniy axloq qoidalari va islom hamda tasavvuf tamoyillarini 30 bobda, tasviriy hikoyatlar orqali tushuntiradi. Doston tarkibida hikoyat va rivoyatlarning ahamiyati shaxsning axloqiy yetuk va maʼnaviy barkamol boʻlib shakllanishida muhim rol oʻynashi taʼkidlanadi. Bu asar oʻzining didaktik qimmatini bilan ajralib turadi.

Huvaydo ijodiga oid qoʻlyozma manbalari Samarqand Davlat Universiteti fondida (inv. № 3903) va Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti (inv. № 4184) kabi muassasalarda saqlanmoqda. Uning asarlari koʻp bor nashr etilgan va transkripsiyalashtirilgan. Xususan, 1907 yilda Toshkentda "Kitobi Eshon Huvaydoyi Chimyoniy maʼa Rohati dil..." devoni, shuningdek, "Rohati dil" dostonining 1994 yilgi nashri mavjud. Huvaydo ijodi, jumladan, "Rohati dil" dostonining poetikasi boʻyicha Oʻzbekiston Milliy Universitetida chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, shoirning tarjimai holiga oid maʼlumotlarning kamligi, xususan, Chimyoniy Nosehning ishiga tayanilganligi, va sovet davrida diniy matnlarning yoʻq qilinishi kabi masalalar tadqiqotchilar eʼtiborini tortgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda Xoʻja Nazar Huvaydoning "Rohati dil" dostonining badiiy va gʻoyaviy xususiyatlarini tahlil qilishda kompleks yondashuv qoʻllanilgan. Birinchidan, matnshunoslik va filologik tahlil usullari yordamida dostonning mavjud nashrlari, jumladan, 1994 yilgi "Rohati dil" nashri hamda unga oid ilmiy adabiyotlar diqqat bilan oʻrganildi. Bu orqali asarning strukturaviy tuzilishi, janr xususiyatlari va hikoya qatlamlari aniqlandi. Ikkinchidan, tarixiy-madaniy kontekstni hisobga olgan holda, Huvaydo ijodining oʻz davrining ijtimoiy-siyosiy va maʼnaviy muhiti bilan aloqasi oʻrganildi. Soʻfiyona adabiyotning yirik namoyandalari (Yassaviy, Navoiy) bilan qiyosiy-tipologik tahlil usuli orqali Huvaydoning ulardan taʼsirlanishi va oʻziga xos uslubi ochib berildi. Uchinchidan, dostonning tematik qatlamini tahlil qilishda hermenevtik va qiyosiy tahlil usullari qoʻllanilgan. Bu orqali asardagi soʻfiylik

falsafasi, ilohiy va insoniy muhabbat, axloqiy-didaktik g'oyalar, shuningdek, gumanistik tamoyillar o'rganildi. To'rtinchidan, dostonning til va uslub mahoratini ochishda lingvistik-stilistik tahlil usullari qo'llanilgan bo'lib, bunda shoirning badiiy obrazlar yaratishdagi mahorati, tili ifoda vositalaridan foydalanish usullari hamda she'riy sanatlar (tashbeh, istiora, murojaat va boshqalar)ni qo'llash xususiyatlari o'rganiladi. Beshinchidan, dostonning turli qo'lyozma an'analari, nashrlari va tanqidiy qabul qilinishi masalalarida manbashunoslik va bibliografik tahlil usullaridan foydalanildi. Bu metodologik yondashuvlar "Rohati dil" dostonining kompleks tahlilini ta'minlab, uning adabiy merosdagi o'rnini va ahamiyatini to'liqroq ochib berishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xo'ja Nazar Huvaydoning "Rohati dil" dostoni XVIII asr Markaziy Osiyo adabiyotining o'ziga xos yodgorligi bo'lib, unda shoirning chuqur falsafiy mushohadalari va badiiy mahorati o'z ifodasini topgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Huvaydo so'fiyona tafakkur an'analari davomchisi sifatida "Rohati dil" asarida inson kamoloti va ma'naviy yuksalish masalalarini diniy-ma'rifiy va axloqiy-didaktik ruhda bayon etgan. Dostonning strukturaviy tuzilishi, hikoyat va rivoyatlarning mahorat bilan qo'llanilishi uning didaktik salohiyatini oshirib, o'quvchida chuqur axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

"Rohati dil" asarida ilohiy muhabbat va insoniy sevgi bir-biriga uzviy bog'liq holda tasvirlangan bo'lib, bu tasavvuf falsafasining markaziy g'oyalariidan biridir. Dunyoviy nafsni jilovlash, kamtarlik va ma'naviy sadoqat orqali abadiy saodatga erishish kabi mavzular asarning asosiy tematik yo'nalishini tashkil etadi. Huvaydo o'zining nafis uslubi va til mahorati bilan ushbu murakkab g'oyalarni oddiy va tushunarli tarzda ifodalashga muvaffaq bo'lgan.

Dostonning qo'lyozma an'analari, turli nashrlari va olimlar tomonidan asrlar davomida o'rganilishi uning adabiy-madaniy ahamiyatining doimiy ekanligidan dalolat beradi. Huvaydoning "Rohati dil"i nafaqat o'z davrining dolzarb muammolariga javob bergan, balki zamonaviy davrda ham insoniyat uchun ma'naviy yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qilmoqda. Uning merosi Markaziy Osiyo adabiyoti, xususan, o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan va kelajak avlodlar uchun ham muhim manba bo'lib qolaveradi. Kelajak tadqiqotlar Huvaydo ijodining boshqa qirralarini, jumladan, uning "Ibrohim Adham" dostoni bilan qiyosiy tahlilini, shuningdek, uning she'riy tilining chuqur leksik-semantik o'rganishini o'z ichiga olishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Huvaydo. Devon. — T.: O'zMU, O'zbek mumtoz adabiyoti kaf., inv.29;
2. Bayozi Haziniy. O'R FA ShI inv. 4184;

3. Huvaydo. Tanlangan she'rlar. — T.: 1961;
4. Xo'janazar Huvaydo. Rohati dil. — T.: 1994.
5. O'zbek adabiyoti. 3-jild. — T.: 1978;
6. N.Jumaxo'ja. Huvaydo merosining ma'naviy-ma'rifiy mohiyati. -T.: 1995.

